

Researcher: Social Science Studies

(2017) Cilt 5, Sayı IV, s. 254-263

RSSS
ISSN:2148-2691

İktisadi İnsanın Davranışı ve *Spiritus Animalis*

Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA ¹

Özet

Güncel iktisadi tartışmalarda giderek artan biçimde iktisadi insanın davranışları ile psikoloji arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Antik çağda kullanılan yaklaşımda görülen **spiritus animalis** kavramı da bu doğrultuda bir insani özellik olarak değerlendirilebilir. Yerleşik iktisadın insanı sadece bir akıl varlığı olarak kabul etmesine rağmen, Keynes, Veblen ve Schumpeter gibi iktisatçılar insan davranışına dair özgün yaklaşımlara yönelmişlerdir. Bu bağlamda, iktisadın daha fazla formalizme ihtiyacı olmadığı ve felsefe ile daha güçlü bağlar kurulması gerektiği iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler

İktisadi İnsan
Hayvansal Ruh
Keynes
Schumpeter
Veblen

Behavior of Economic Man and *Spiritus Animalis*

Abstract

The relationship between the behavior of economic man and psychology is increasingly being discussed in contemporary economic debates. The concept of **spiritus animalis** seen in the ancient times' approach could also be evaluated as a human characteristic in this direction. Although mainstream economics does not regard human beings as a rational being, economists such as Keynes, Veblen and Schumpeter have focused on specific approaches to human behavior. In this context, it can be argued that economics does not need more formalism and must be established stronger ties with philosophy.

Keywords

Economic Man
Animal Spirit
Keynes
Schumpeter
Veblen

Kendi için üretmiş olduğu kof nesneyi böylece şimdi boşluk bilinci ile doldurmaktadır; etkinliği bir özlemdir ki bilincin özden yoksun bir nesne olması sürecinde kendini yalnızca yitirmektedir, ve bu yitiş üzerine yükselip kendi üzerine düşerek kendini salt yitik bir ruh olarak bulmaktadır; kıpırlarının bu saydam arılığında mutsuz bir *güzel Ruh* ki, ışığını kendi içinde yavaşça söndürmekte ve göğe dağılan şekilsiz bir duman gibi yitmektedir.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1986: 128)

Değerli dost, tüm kuramlar soluk,
Oysa yaşamın altın ağacı yemyeşil.

Johann Wolfgang von Goethe (2001: 104)

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, kkaya49@istanbul.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz iktisat tartışmalarının önemli konularından biri de iktisadi alanda insan davranışı ve bu bağlamda psikolojinin oynadığı rol üzerinedir. Özellikle **Davranışsal İktisat** olarak adlandırılan alanda iktisadi aktörlerin davranışlarını etkileyen psikolojik faktörler irdelenmektedir. 2. Dünya Savaşı ertesinde giderek matematiksel bir formalizme gömülen yerleşik iktisadın somut olguları, örneğin iktisadi-finansal krizleri öngörmekte ve çözümlenmekte yaşadığı başarısızlıklar söz konusu teorik açılımlara duyulan ilgiyi büyük oranda artırmaktadır. Özellikle de yerleşik iktisadi paradigmanın içerdiği tam rasyonellik varsayımı yerine, insanın ancak sınırlı rasyonellik varsayımı bağlamında ele alınabileceğini kabul eden görüşler giderek daha fazla ilgi görmektedir. Ancak, söz konusu eleştirel yaklaşımların dahi, alışılmış iktisadi görüşlerde olduğu gibi insan davranışını ölçme, teste tabi tutma ve formel biçimlerde sorunsallaştırmaya yatkın oldukları vurgulanmalıdır. Oysa insan davranışının belki de hiçbir zaman tam anlamıyla kavramsallaştırılamayacak boyutları olduğu iddia edilebilir. Bu kapsamda insan davranışını belirleyen değişkenlere dair çarpıcı bir olgu olarak **spiritus animalis** üzerinde durmak faydalı olabilecektir.

SPIRITUS ANIMALIS KAVRAMI

Antik Yunancada **pneuma psychikon** ve Latince **spiritus animalis** olarak ifade edilen kavramın M.Ö. 3. yüzyılda ortaya konulduğu bilinmektedir. Ancak yaygınlaşması esas itibarıyla M.S. 2. Yüzyılda ünlü tıp bilgini Galen [Galenos veya Galenus] aracılığıyla olmuştur. Tıbbi detaylara fazlasıyla odaklanmadan vurgulanması gereken husus, Galen'in vücuttaki en önemli organlar olarak beyin, kalp ve karaciğeri öne çıkartmasıydı. Ayrıca yine insan vücudunun sağlığının dört farklı sıvının (kan, balgam, [sarı] safra ve sevdâ [kara safra]) dengesine bağlı olduğu varsayılmaktaydı. Bu teori kapsamında, söz konusu sıvıların az veya çok olmasının insanın yakalandığı hastalıklara işaret ettiği veya davranışları üzerinde belirleyici olduğu kabul edilmekteydi. Yine bir başka olgu [esasen burada ortaya konulmaya çalışılan tartışmayla ilgisi olan boyuttur] üç önemli organın her biriyle bir ruhun (**pneuma**) veya nefsin ilişkili olduğunun düşünülmesidir.

Neredeyse 15 asır boyunca insan düşüncesini etkileyen önemli görüşlerden biri olan söz konusu yaklaşım, her ne kadar modern tıp ile aşılmış olsa dahi, insana dair henüz tam anlamıyla nüfuz edilemeyen boyutları ele almakta yararlı olabilecek kavramsal bir çerçeve sunabilme olasılığıyla dikkat çekicidir. Söz konusu kavramsal çerçeveye atıf yapan ünlü iktisatçılar George A. Akerlof ve Robert J. Shiller'in **Hayvansal Güdüler** başlıklı çalışmalarındaki satırları dikkat çekicidir:

"Antik Çağda ortaya çıkan hayvansal güdüler terimi ve antik çağ hekimlerinden Galen'in (MS 130-MS 200 civarı) yapıtları bu terimin kaynağı olarak o dönemden beri yaygın biçimde alıntılanmıştır. Bu terim ortaçağdan başlayıp Robert Burton'un *The Anatomy of Melancholy* (1632) ve René Descartes'ın *Traité de l'Homme* [1664] adlı yapıtlarına kadar tıpta yaygın biçimde kullanılmıştır. Üç ruhun olduğundan söz edilmekteydi: Yürekte bulunan *yaşam güdüsü* (*spiritus vitalis*), karaciğerde bulunan *doğa güdüsü* (*spiritus naturalis*) ve beyinde bulunan *hayvansal güdü* (*spiritus animalis*). Filozof George Santayana "saf ve mutlak bir ruh, özü sezgilerde bulunan algılanması mümkün olmayan kavrayış enerjisi" olarak tanımladığı "hayvansal inancı" merkezine alan bir felsefe sistemi kurdu." (Akerlof, Shiller: 213-214)

Bu yaklaşımda, insan bedeninin ihtiyaç duyduğu kanın karaciğerde üretilerek akciğerlere ulaştırıldığı ve burada doğanın sağladığı yaşam kaynağı olarak görülen havayla (**pneuma**) karışarak kalbe gönderildiği düşünülmektedir. **Pneuma** adı verilen ve kan aracılığıyla taşınan çok hafif bir buharın vücuttaki birçok olayda rolü olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, midenin gıdaları vücuda yararlı doğal ruha dönüştürmesi ve bunların karaciğere gönderilerek kanın üretilmesi insanın fiziksel doğasına veya **spiritus naturalis**'e dair bir inançtı. Kalpte ise hava ile kan karışımına yüklenen **spiritus vitalis** insan yaşamını mümkün kılan aşamayıdır. Son olarak beyne ulaşan kanın beraberinde taşımış olduğu **spiritus vitalis**'ten **spiritus animalis** biçimlendirilmektedir. Beyinden kas ve organlara ulaşan sinirler aracılığıyla organlara söz konusu **spiritus animalis** gönderilmektedir. Görüldüğü üzere, modern tıp ile insanların ulaştığı bilgilerin henüz mevcut olmadığı çağda da insan davranışına dair yoğun bir açıklama çabası vardı. Günümüzde insana dair söz konusu çaba metafizik nitelikte görülerek bir yana bırakılmaktadır.

Aristoteles'te ise söz konusu üçlü ayrım biraz daha farklı bir biçimde kullanılmaktaydı. Ona göre insan ruhu üç farklı ruhtan oluşmaktaydı: **bitkisel ruh**, **hayvansal ruh** ve **insani ruh**. (Durant, 2002: 92) Buradaki **bitkisel ruh** veya besleyici ruh **spiritus naturalis** ile benzer bir işlevi üstlenmekteydi. Ancak Aristoteles, canlıları algılamaya, duyumsamaya ve eylemeye yönelen ruhun **hayvani ruh** veya algılayan ruh olduğunu düşünmekteydi. Burada kullanılan **hayvani ruh** kavramının Galen düşüncesindeki **spiritus animalis**'ten farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Aristoteles için beyinde yer alan ruh **insani ruh** idi ve temel görünümü de akıl veya düşünme idi:

“Ruhun üçüncü ve en yüksek derecesini İnsanî ruh meydana getirir. Nebatî ve hayvanî ruhlar, İnsanî ruhun ortaya çıkması için bir malzemedirler. Ruhun bu iki aşağı derecesi, insanlıkla ilgili olan sıfatların gerçekleşmesi için bir maddedirler. İnsanî ruhun başlıca sıfatı akıldır. İnsan, bir akıl yaratığı olmakla nebattan ve hayvandan ayrılır. Hayvanî ruh, vücuda bağlıdır. Vücutla birlikte ortaya çıkar ve gene vücutla birlikte yok olur, Buna karşılık, akıl vücuttan bağımsız ve sonsuzdur. Gerçekte, insan ruhu ile vücut arasında içten bir bağlılık yoktur. Ruh, vücuttan gelecek her türlü tesiri hiçe sayabilir ve bütün bu tesirlere karşı koyabilir. Hayvan ruhuna hâkim olan iç güdü, insan ruhunda yerini iradeye bırakmıştır. Hayvan ruhundaki karışık ve belirsiz hatıralar, insan ruhunda kavramlı ve şuurlu bilgiye çevrilmiştir. İnsan ruhu, şuurlu bilgiye sahip olma gücü ile bütün öteki ruhların üstüne yükselir. İnsan, çevresindeki varlıkları yalnız algılamakla kalmaz, aynı zamanda, bunlar hakkında bir açıklama da vermeye çalışır. İnsan ruhu, kavramlar kurar ve kavramlı bilgiye ulaşır.”(Birand, 1958: 85)

Aristoteles'in terminolojisinde **nous** düşünce veya müdrike anlamında kullanılır ve **psukhe**'nin [ruhun] üst ve ayrı bölümü olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle akıl, insanın kavranabilenleri [akledilebilenleri] alabilme yeteneğidir:

“Aristo aklın külli kapasitesi ile özelleşmiş duylardan ayrıldığını, hissi meleke bedene bağlı olduğu halde bunun bedenden de ayrı olduğunu, bu bakımdan aklın gayri maddi ve bedenden bağımsız bir varlığa sahip bulunduğunu ileri sürer. Ona göre akıl ruhun kendisiyle düşünüp anladığı bir melekedir, aklın fonksiyonu da bizim hüküm dediğimiz şeyi teşkil etmektedir. Aristoteles psikolojisinde akıl, formları maddesiz olarak kabul edebilir. Buna karşılık başka hiçbir tesir kabul etmez. Fakat o bütün kavranabilirleri kabul eder; çünkü Aristoteles'e göre akıl ile makuller arasında hissedilen süje ile hissedilen

objeler arasındaki münasebet vardır. Aristo akla kuvve halinde olmaktan başka hiçbir tabiat atfetmemektedir.”(Bolay, 1976: 93)

İnsan davranışı bağlamında dikkat çekici olan husus, Aristoteles için **hayvani ruh** canlıları algılamaya, duyumsamaya, seçmeye ve dünya üzerinde hareket etmeye sevk eden aktif bir güç olmasıdır. (Kaya, 2014: 91-98) Dolayısıyla kavramın hayvanlardan ziyade, genel anlamda canlılarla ve özelden de insan davranışlarıyla da ilgili olduğuna işaret etmek gerekmektedir. Nitekim **animalis** sözcüğü Latince **anima** kelimesinden türemiştir. **Anima** yaşam, canlılık, yaşama gücü, ruh veya yaşam enerjisi vb. anlamlarda kullanılabilir; dolayısıyla kavramı sadece hayvanlarla ilişkilendirmek yanlış olacaktır. Ancak, hemen sonuca varmadan vurgulanmalıdır ki Aristoteles işimizi hiç te kolaylaştırmaz:

“Hem bütün hayvanlarda, hem de bitkilerde bulunan besleyici bölüm, aklî ve akıldışı diye kolayca sınıflayamadığımız duyuşal bölüm; üçüncü olarak, özü bakımından diğer bölümlerden farklı olan; fakat ruhta ayrı bölmelerin olduğunu varsaydığımızda hangisiyle özdeş, hangisinden farklı olduğunu kolayca söyleyemediğimiz, imgeleyen bölüm; nihayet, hem gücü hem de biçimi bakımından bütün öncekilerden farklı gibi görünen ve yine de saçmalığa düşmeden, onun diğer bölümlerden ayrı olduğunu söyleyemediğimiz bölüm: Çünkü düşünülmüş istek aklî bölümde doğar ve istek ile tepki akıldışı bölümde doğar; aynı şekilde ruhu üç bölüme ayırırsak, istek üç bölümde de yer alacaktır.”(Aristoteles, 2014: 185-186)

Görüldüğü üzere insanın hareketini ve algılamasını ele alırken ortaya konulan ruh yaklaşımı, konu istekler olduğunda kolaylıkla bir yoruma ulaşılmasına imkan vermemektedir. Başka bir ifadeyle akıl ile bağlantılı olarak alındığı düşünülen kararlar veya bu kararlar üzerinde etkili olduğu varsayılan olguların biçimlenmesine dair kesin yargılarda bulunmak neredeyse imkansız görülmektedir. Ancak, Aristoteles örneğinde karşımıza çıkan bu belirsiz durum modern döneme gelindiğinde yerini bambaşka bir tavra bırakacaktır. Özellikle Descartes’ın insana dair yaklaşımını sergilediği **Traité de l’Homme** [1664] ile eski çağların çoklu ruh anlayışı reddedilmektedir. Burada karşımıza çıkan ise Kartezyen felsefenin sadece insani ruha veya rasyonel ruha yönelik kavramsallaştırmasıdır:

“Böylece Descartes, Aristoteles’ten bu yana kabul gören *nebatî, hayvanî ve insanî ruh* ayırımına dayanan klasik ruh görüşünü reddederek yalnızca zihni, rasyonel ruhu yani bir anlamda insanî ruhu, benliği kabul etmektedir.”(Altuner, 2013: 61)

Kartezyen düşünce bedeni bir makineye indirgediğinde, herhangi bir biçimde **bitkisel** veya **hayvani** ruhtan söz etmeye de gerek kalmamaktadır. Artık insana dair soruşturmada sadece **insani ruh** veya rasyonel düşünce yeterli görülmektedir. Bu noktada insanın hiçbir başka yeteneğe veya özelliğe indirgenemeyecek, onlardan etkilenmeyecek soyut bir yeti sahibi olduğu yönünde örtük bir varsayım da kabul edilmiş olmaktadır:

“Ben’in mahiyeti, onun için düşünüştür; başka bir şey değildir. Düşünüş elbette duymayı ve istemeyi de, kısacası bilincin tüm alanını kuşatan biliş anlamındadır, ama bununla bilinçli düşünen bir nesne olan insanla, bilinçli olmayan düşünmeyen varlıklar arasında güç geçilebilir bir uçurum açılmaktadır. Ben somut dünyasındaki somut insan olarak düşünülmemiştir; sırf bilincinde yaşayan ben nesnelere temasını yitirir, şu halde Descartes’le realitenin yeni çağdaki bir yandan dünyasız öznelerle ayrılığı ve diğer yandan bugün de insan ve dünya üzerine felsefeyi kurulu kılan, sırf objelere içten bölünüş hali başlamaktadır.”(Weischedel, 2001: 157)

Bu satırlarda vurgulandığı üzere, modern düşünce insanı merkez alan ve onu da sadece rasyonellik özelliği çerçevesinde irdelemeye yönelen bir yola koyulmaktadır. Söz konusu bu tavır insan davranışının yegane belirleyicisi olarak akıl üzerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla merkezdeki özne üzerinden ortaya konulan **hümanist** (hümaniter değil) yaklaşım insanın dışındaki her şeyi nesne olarak kabul etmektedir. Nesnelere artık tamamen insanın perspektifinden değerlendirilecektir. İnsan çevresindeki nesnelere sahip olacak, onlara dokunacak, onları ölçerek mahiyetlerini açıklayacaktır. Söz konusu özne-nesne düalizmi bağlamında modern bilimsel düşünce objektif ve evrensel değişkenlerin peşine düşmüştür. Bu nedenle de kaçınılmaz bir biçimde pozitivizm ve materyalizm eğilimleri ortaya çıkmıştır:

“Artık bilginin tamamı, Tabiat felsefesinin alanı içinde ortaya çıkarılmaktadır ve Aristo ve Eflatun’dan itibaren yapılan geçici bir ayrımla Ahlak Felsefesi’nden keskin hatlarla ayrılmış olması durumu ortadan kalkmaktadır. Daha basit inorganik fenomenleri sınırlarına dahil eden Pozitif ruh, zorlu sına döneminden artık geçmiştir. ...Hakikate dair tüm tasavvurlarımız böylelikle homojenleşmiş ve tek bir ana prensibe doğru yaklaşıma başlamıştır. Geçerli tüm felsefenin daha önce hiç gözetmediği kadar, insan varlığının kusursuz eşgüdümüne dair sağlam nesnel bir temel sonunda kurulmaktadır.”(Auguste Comte’dan aktaran Trusted, 2016: 224)

Bizatihi insana dair olgular dahi bu perspektiften ele alınmış, evrensel insana dair soyut modellerin inşasında herhangi bir sorun olabileceği düşünülmemiştir. Yaşamın içindeki tekil olgular, tikeller ve tabii ki toplumsal, tarihsel ve kurumsal boyutlar nüfuz edilemez belirsiz değişkenler olarak bilinçli bir biçimde çözümleme kapsamı dışına itilmiştir. İktisat teorisinin de bu kapsamlı düşünsel dönüşümden etkilenmediği iddia edilemez. Nitekim fizik bilimlerin görkemli başarılarının gölgesinde kalan iktisat, sosyal bilimler alanında fizik bilimine benzer bir kesinliğin peşine düşmüş; özellikle 19. yüzyılda insana dair soyut-evrensel bir tipolojinin (**iktisadi insan** tipolojisinin) inşasına girişmiştir. Pozitif bilim olma kaygısı doğrultusunda, iktisat bilimi **soyutlama** yöntemine dört elle sarılmıştır:

“[S]iyasal iktisadın yasalarının pozitif değil, hipotetik olduğuna değiniliyordu. Yani, bunlar yalnızca eğilim yasalarıydı ve incelenen olguyu etkileyen çok sayıda unsurdan yalnızca bazılarını temel alarak geliştirilmişlerdi. Bununla ilgili olarak, siyasal iktisadın insan özelliklerini yalnız bir yönüyle ele aldığına da değiniliyordu. Yani, siyasal iktisatçı, insan davranışlarıyla ilgili genellemelere bir soyutlama süreci sonucunda ulaşıyordu. Bununla birlikte, bu soyutlama süreci içinde insana atfedilen özelliklerin gerçekliği konusunda kuşkulara rastlanmıyordu. İnsanın, doğası gereği, daha çok zenginliği daha azına tercih eden, mümkün olduğu kadar az çaba harcayarak mümkün olduğu kadar çok zenginlik elde etmeye çalışan bir varlık olduğu, 19. yüzyıl iktisatçıları için ampirik bir gerçeklikti. Bunun böyle olduğunu, *kendiliklerinden biliyorlardı*.”(Buğra, 1989: 74)

Söz konusu 19. yüzyıl iktisatçıları arasında en fazla öne çıkan isim John Stuart Mill olmuştur:

“Ona [Mill’e] göre ekonomi politik soyuttur ve yöntem olarak da *a priori* yöntemi kullanır. Ekonomi politik olgulardan değil varsayımlardan hareket eder. O, diğer soyut bilimlerde olduğu gibi hipotezler üzerine kuruludur. Buna göre ekonomi politığın bir insan tanımı vardır. Bu insan en az emekle en çok hazzın peşinde olan bir varlıktır. Bu durum gerçekliğe birebir uymasa bile soyut geçerliliği olan bir varsayımdır.”(Yılmaz, 2009: sf. 71)

Yerleşik iktisadın bir diğer ünlü ismi olan Francis Ysidro Edgeworth da 1881 tarihinde yayımlanan **Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences** [Matematiksel Ruhbilim: Matematik'in Ahlaki Bilimlere Uygulanması Üzerine Bir Deneme] başlıklı kitabında, Johann Wolfgang von Goethe'nin çarpıcı satırlarında [**tüm kuramlar soluk, oysa yaşamın altın ağacı yemyeşil**] somutlaştırdığı gibi, yaşamın bütünselliğine yönelmek yerine **soluk** bir kuramın inşasına girişmiştir:

"Hayatın altın kumlarını sayamayız; sevgi denizlerinin 'sayısız tebessümlerini' numaralandıramayız; fakat burada var olan daha büyük ya da daha küçük zevk-birimlerini, mutluluk öbeklerini gözleme kabiliyetimiz varmış gibi görünürüz ve bu da yeterlidir."(Edgeworth, 1881: 8-9)

Yaşamın altın ağacı tanımlaması ile hayatın altın kumları ifadesi arasında dikkat çeken benzerlik tabii ki çarpıcıdır; ancak Edgeworth örneğinde görüldüğü üzere, iktisat biliminin benimsediği yol çok farklı olmuştur. İnsan davranışlarını ölçebilme kaygısını öne çıkaran bu modelin temel varsayımları arasında yer alan **rasyonellik postülası**, yukarıdaki satırlarda kısaca irdelenmeye çalışılan insanın ruhu ve benzeri tartışmaları, metafizik oldukları gerekçesiyle ve kesin bir tavırla, dışarda bırakmıştır. Doğal olarak iktisat bilimi söz konusu bu aşırı tavrı nedeniyle **kasvetli bilim** olarak adlandırılarak eleştirilmiştir. Ancak, tüm bu katı tutuma rağmen insan davranışının belirsizliğini açıklayacak ve ona dair kesin bilgiler veya tümeller elde etmemizi sağlayacak bilimsel başarı da elde edilememiştir. Bu nedenle, vaktiyle göz ardı edilmiş yaklaşımlar hiç beklenmeyen anlarda ve şaşırtıcı denilebilecek figürlerin katkılarıyla tekrar iktisadi tartışmalarda kendilerine yer bulabilmektedirler.

İKTİSATÇILAR VE *SPIRITUS ANIMALIS*

İktisadi tartışmalar kapsamındaki katkılara örnek vermek gerekirse, Akerlof ve Shiller insan davranışlarını etkileyen güven, korku, endişe, dürtü, güdü ve benzeri olguları söz konusu **hayvansal güdüler** kapsamında tartışmaya yönelmektedirler. Burada kullanılan **hayvansal** sıfatına yer veren ve iktisadi düşüncede önemli bir devrim gerçekleştirmiş büyük bir iktisatçının, John Maynard Keynes'in görüşlerini irdelemekte de yarar vardır:

"Tam sonucunu ancak günler sonra görebileceğimiz, olumlu bir şey yapmak niyetiyle sergilediğimiz davranışlarımızın çoğu, herhalde sadece hayvani ruhların -sayısal faydaların ağırlıklı ortalamasının sayısal olasılıklarla çarpımının değil de bizi ataletten harekete geçiren anlık bir dürtünün- sonucu diye açıklanabilir. ...Dolayısıyla eğer hayvani ruhlar söndürülür, anlık iyimserlik sarsılırsa, elimizde sırtımızı dayayacak matematiksel beklentiden başka bir şey kalmaz, işletmeler solar ve ölür. ...Bireysel girişim, makul hesaplamalar ancak hayvani ruhlar ile tamamlanıp desteklenirse yeterli olabilir."(Keynes, 1978: 161-162)

Keynes'in bu satırlarında insan davranışını harekete geçiren temel olgulardan biri olarak insana dair bir ruhtan bahsedilmekte ve rasyonel muhakemelerin yetersizliğine işaret edilmektedir. Ayrıca Keynes'in ortaya koyduğu yaklaşımda insanların **belirsizlik** ortamında beklentilerinin psikolojik faktörlerden de etkilenmek suretiyle değişimini irdemesi dikkat çekicidir. Daha güncel bir örnek olarak Thomas Sedlacek'in **İyi, Kötü & Ekonomi** başlıklı kitabındaki yorum dikkat çekicidir:

"Gerçekten de hayvani ruh, kadim geçmişimizin kalıntısı gibidir. İnsan, yaban hayatını geride bırakıp uygar ve öngörülebilir şehirlere taşınsa da yaban bizi bırakmadı. İçimizde, bizimle birlikte şehre geldi. ...Görünen o ki, hayvani ruh akıldışı da olsa bizi

motive eden, harekete geçiren, bize amaçlarımızı, umutlarımızı, sebeplerimizi ve rüyalarımızı veren olgudur. Tahmin edilmesi imkansız olan hayvani ruh, kendini matematik analizle de vermez.”(Sedlacek, 2017: 295)

Matematiksel analize meydan vermeyen ve tahmin edilmesi de imkansız görülen bu ruh insanı harekete geçiren temel unsurlardan biri olarak vurgulanmaktadır. Benzer bir yoruma yine Akerlof ve Shiller’in eserinde rastlanmaktadır:

“Ekonomilerin nasıl işlediğini ve onları nasıl yönetip büyütebileceğimizi anlamak için insanların fikir ve duygularına hayat veren düşünce örüntülerini, yani onların *hayvansal güdülerini* önemsememiz gerekir.”(Akerlof, Shiller, 2010: 21)

Ele alınan örneklerde görüldüğü üzere, bazı iktisatçılara göre insanı rasyonel bir perspektiften ele aldığımızda edinilen bilgiler ve bu kapsamda ortaya konulan modeller yetersiz kalmaktadır. İlginç bir biçimde söz konusu katkılarının insanın metafizik boyutuna yönelmeleri ve bir ruhtan veya hayvansal ruhtan bahsetmeye başlamaları dikkat çekmektedir. Özellikle insanı harekete geçiren, onu canlı tutan, irade sergilemesine neden olan veya umut sahibi olmasını sağlayan bu belirsiz boyut adeta bir can simidi gibi kurtarıcı rolünü üstlenmektedir.

İşte bu kapsamda Antik çağda biçimlenen **spiritus animalis** veya daha açıklayıcı bir ifadeyle **insana canlılık veren ruh** karşımıza çıkmaktadır. İnsanın söz konusu boyutuna dair sorunsallaştırmanın bir diğer ifadesine Joseph A. Schumpeter’de rastlanmaktadır. Her ne kadar doğrudan bu kavrama atıf yapmamış olsa da, Schumpeter’in irdelediği **yaratıcı girişimci** iktisadi değişimin taşıyıcısı konumunda yer alırken, iktisadi olmayan güdülerin etkisindedir. Bu gözüpek girişimci kendi hanedanını kurmaya çalışmakta, mücadeleden kaçınmamakta ve yaratıcılığın coşkusuyla yaşamaktadır:

“Ayrıca, çok daha küçük bir azınlık vardır ki bunlar eylemde bulunurlar. Eylemlerinin planlarını kendilerinin tasarlaması ya da burada bahsedilen tipin diğer örneklerinin sürekli olarak ürettiği birçok plandan herhangi birini kullanması fark etmeyecektir. Her zaman yeni bileşimlere sahip olabilirsiniz, ama vazgeçilmez ve belirleyici olan şey eylem ve eylemi zorlamaktır. Daha önce karakterize edilen işte bu zihinsel özelliktir. Hedonist dengeyi bozan ve korkusuzca riskle yüzleşen bu tiptir. O, bir başarısızlığın üzerindeki etkileriyle ilgilenmez, ya da onun eline bakan herkesin yaşlılıktaki bakımlarının kaybedilebileceğini önemsemez.”(Schumpeter’den aktaranlar Becker, Knudsen, 2002: 413)

Schumpeter’in girişimcisi dur durmak bilmeyen bir enerjiyle eyleme yönelmekte ve iktisadi düzlemin yaşayacağı **yaratıcı yıkım sürecini** harekete geçirmektedir:

“Dolayısıyla belirleyici olan enerjidir, kavrayış değil, bu sonucusuyla çok daha sık karşılaşılır, ama en basit eyleme dahi ulaştırmaz. Önemli olan eylemde bulunmayı benimsemektir. Bu, diğerlerini kendine tabi kılmak ve kendi amaçları için kullanmaktır, bu yolla başarılı eylemler düzenlemek ve üstün gelmek mümkündür -özellikle parlak bir zekaya sahip olunmamasına rağmen.”(Schumpeter’den aktaranlar Becker, Knudsen, 2002: 413)

Yaratıcılık özelliği ile öne çıkan girişimcinin etkisi altında olduğu güdülerin proaktif olduğu ortadadır. Bu aktörün **sui generis** konumu, onun sıradan üreticilerin kar maksimizasyonu hedefinden farklı amaçlara sahip olması kadar, bambaşka hedefleri kendisi

için kurgulayabilmesinden kaynaklanmaktadır. Sermaye birikimi doğrultusunda verimlilik ve karlılık arayışında olan, bu doğrultuda temel yöntem olarak aklını kullanan **rasyonel** girişimciden farklı olarak, **yaratıcı girişimci** rekabetten kaçınmamakta, yenilikleri cesurca uygulamakta, kendi bağımsızlığını korumakta, keşfetmeye yönelik bir merak ve yaratıcılığa yönelmektedir.

İlginç bir diğer örnek olarak, yerleşik iktisadı kıyasıya eleştiren Thorstein Bunde Veblen'in insana dair antropolojik yaklaşımı da ele alınabilir:

"Diğer üstün hayvanlar gibi insanoğlu için de, türlerin yaşamı, içgüdüsel özelliklerin tamamlayıcılığı ve türlerin tipik olarak sahip olduğu yönlendirici davranışlar ile biçimlenmiştir. Bu süreçte, sadece içgüdüsel özelliklerin yeterliliğine bağlı olan ırkın süregelen yaşamı değil, ayrıca son kertede, rutin ve ayrıntılar da bu içgüdüler tarafından belirlenir. Bunlar insan davranışlarının temel belirleyicileridir."(Veblen, 1964: 1)

Veblen'in bu satırlarda başvurduğu **ırk** kavramını kültür anlamında kullandığı herhangi bir yanlış yoruma meydan vermemek için özellikle vurgulanmalıdır. Veblen insana dair rasyonel ve soyut tipolojinin yetersizliğinin farkına vararak, içgüdülere yönelmekte ve insana dair farklı bir yaklaşımın adımlarını atmakta; insanın **hedonist** görüşlerin iddia ettiğinin aksine, pasif bir karakter taşımadığını vurgulamaktadır. Tam tersine insan, hem davranışlarında hem de düşüncelerinde aktif bir nitelik arz etmektedir. Veblen bunun kökenlerinin insanın her zaman var olan ve gelecekte de var olacak ayırt edici niteliklerinde bulunduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla, insan davranışlarının arka planında söz konusu **içgüdüsel** mekanizmalar yer almaktadır.

Keynes, Schumpeter ve Veblen'de karşımıza çıkan tavır yerleşik iktisadın rasyonalist kurgularının ötesindeki boyutlara yönelmek olarak değerlendirilmelidir. Keynes'in kullandığı **animal spirits** [spiritus animalis] kavramı yerini Veblen'de içgüdülere, Schumpeter'de ise yaratıcı yıkıma neden olan girişimciliğe bırakmaktadır. Dolayısıyla **spiritus animalis**'i, insanın rasyonalist kurgu aracılığıyla irdelenen davranışlarının dışında kalan ve dürtü, sezgi, güdü, içgüdü, itki, irade, cesaret, arzu, istek ve benzeri kavramlarla irdelenmeye çalışılan niteliklerini hatırlatan, ancak mevcut bilimsel yaklaşımlar aracılığıyla çözümlenemeyen boyutu olarak düşünmek yerinde olacaktır.

DEĞERLENDİRME

İktisat biliminin özellikle matematiksel yöntemlerden faydalanırken ulaştığı konum eleştiri konusu yapılmalıdır. İstatistik ve ekonometri yöntemlerinden faydalanan iktisat, bir taraftan karmaşık iktisadi olaylara dair yeni modeller üretebilmekte, diğer taraftan da giderek soyutlaşan biçimsel bir dile sahip olmaktadır. Bu formalizm, iktisat biliminin somut iktisadi olguları ölçme amacını karşılarken, insana dair gerçekliğin ölçülemeyen boyutlarının da analiz kapsamından -giderek artan oranda- dışlanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, insan sadece bir rasyonel varlık olarak kavramsallaştırıldığında veya **soluk kuramlar** (iktisat bilimi söz konusu olduğunda **kasvetli bilim** denilebilir) çerçevesinde ele alındığında, onun bazı boyutları eksik kalmaktadır. İşte bu bağlamda, insanın canlılığını sağlayan, ona harekete geçme yönünde bir enerji veya **ruh** veren güç veya güçlerin var olduğu gerçeği ihmal edilmektedir.

İnsan aklı tarafından üretilen rasyonalist yöntemlere dayanan bilimsel yaklaşım, insan davranışlarını sadece açıklanabilir, ölçülebilir ve kesinliğe sahip modeller aracılığıyla çözümlenebilir olarak gördüğünde, söz konusu diğer boyutların irdelenmesine yönelik

yaklaşımlar, metafizik olarak eleştirilerek göz ardı edilmektedir. Ancak bu ihmal onların tekrar ortaya çıkmaya devam etmelerine de engel teşkil etmemektedir. Başka bir ifadeyle, iktisat biliminin soyut matematiksel yöntemlere yönelerek rasyonalist kurgular (**iktisadi insan** tipolojisi örneğinde görüldüğü gibi) inşa ettiği ve özellikle günümüzde artan biçimde matematiksel-formalist modellerle insanın iktisadi davranışlarını soyut düzlemde sorunsallaştırmayı sürdürdüğü görülmektedir. Ancak fazlasıyla matematikselleşmiş olan iktisadın artık daha fazla soyutlamaya değil, daha ziyade insani bir özellik olarak görülmesi gereken ve Keynes tarafından vurgulanan **animal spirits** ve benzerlerinin gün ışığına kavuşturulmasına ihtiyacı olduğu iddiası üzerinde düşünülmelidir. Matematiksel, istatistiksel ve ekonometrik modellerden tamamen vazgeçmek tabii ki düşünülemez; ancak insanın toplumsal, tarihsel ve kurumsal değişkenlerden etkilenmesine dair farklı olguları da iktisadi modellere dahil etmenin yolları araştırılmalıdır. Bu doğrultuda olmak üzere, günümüz iktisatçılarının felsefe (ve insan bilimleri) ile daha yakın bağlar kurmaları ve oralardaki tartışmalarda açığa çıkan farklı kavramsal çerçeveleri düşüncelerine taşımaları faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akerlof, George A.; Shiller, Robert J., (2010) *Hayvansal Güdüler: İnsan Psikolojisi Ekonomiyi Nasıl Yönlendirir ve Küresel Kapitalizm İçin Niçin Önemlidir*, çev. Neşenur Domaniç, Levent Konyar, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Altuner, İlyas, (2013) "Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 4, 55-67.

Aristoteles, (2014) *Ruh Üzerine (Peri Psukhês)*, çev. Zeki Özcan, Ankara: Sentez Yayıncılık.

Becker, Marcus C.; Knudsen, Thorbjorn, (2002) "New Translations from *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* by Dr. Joseph Schumpeter", *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 61, no. 2, 405-437.

Birand, Kâmıran, (1958) *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Bolay, Süleyman Hayri, (1976) *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Buğra, Ayşe, (1989) *İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Durant, Will, (2002) *Felsefenin Öyküsü*, çev. Ender Gürol, İstanbul, İz Yayıncılık.

Edgeworth, Francis Ysidro, (1881) *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences*, London: C. Kegan & Co.

Goethe, Johann Wolfgang von, (2001) *Faust*, çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, (1986) *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

Kaya, Mustafa, (2014) "Aristoteles'in Ruh Anlayışı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 18, 91-98.

Keynes, John Maynard, (1978) *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, ed. E. Johnson, D. Moggridge, New York: The Royal Economic Society.

Sedlacek, Tomas, (2017) *İyi, Kötü & Ekonomi: Gilgamiş'tan Wall Street'e İktisadi Anlam Arayışı*, çev. Alpogan Sabri Erdoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Trusted, Jennifer, (2016) *Fizik ve Metafizik: Uzay ve Zaman Teorileri*, çev. Seval Yılmaz, İstanbul: İnsan Yayınları.

Veblen, Thorstein B., (1964) *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York: Macmillan.

Weischedel, Wilhelm, (2001) *Felsefenin Arka Merdiveni*, çev. Sedat Umran, İstanbul: İz Yayıncılık.

Yılmaz, Feridun, (2009) *Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma*, İstanbul: Paradigma Yayınları.